

Landskap: VÄSTERBOTTEN Upptecknat av: Arne NordbergHärad: NEDERHULEÅ-TG. Adress:Socken: Nederhuleå Berättat av:

Uppteckningsår: Född år i

Uppteckningen rör

Konuva ut förläkt	1.
Havande konuva	3.
Barnets kläderattse	3.
Vid besök hos Larvsångskvinnan	3.
Upphälla barn efter döda syskon	3.
Sopvättnet	3.
Omstälka sjukan - jorddragning	3.
Medfatt vängi barnet med Brostet	3.
Barnets klädedräkt	3.
Uppfottran (Barn skrämdes av "Buen konu")	4.
Spönde - næärken	4.
Väderleks - märken	4.

Fettisdagen (gav varan varandra stregt)	st.
På fettisdagen varckades det fett. väfflor o råv	
Fettisdagen = "kumardagen" varan sepp. en kumarkokke	Y.
Förberedelade arbeten till julen	6
Julhalmar	6
Jullurasar	6.
Julmatrar	7
Brak.	7
"Julpastan"	7
Stjärne gossar	8.
Julbock och jolvin	8.
Opale bok. under barnaförfärskor leendeckande	10
Bortbytter	10
Kämkraes framför ungkalvar fö.	10
Träspår i myölkshäpet, för att få god myölk	10
"Dekleja berrea" - osäga med miskor	11
Vattuet förrånnar eer karet på natten - skrämmel med silverheder	11

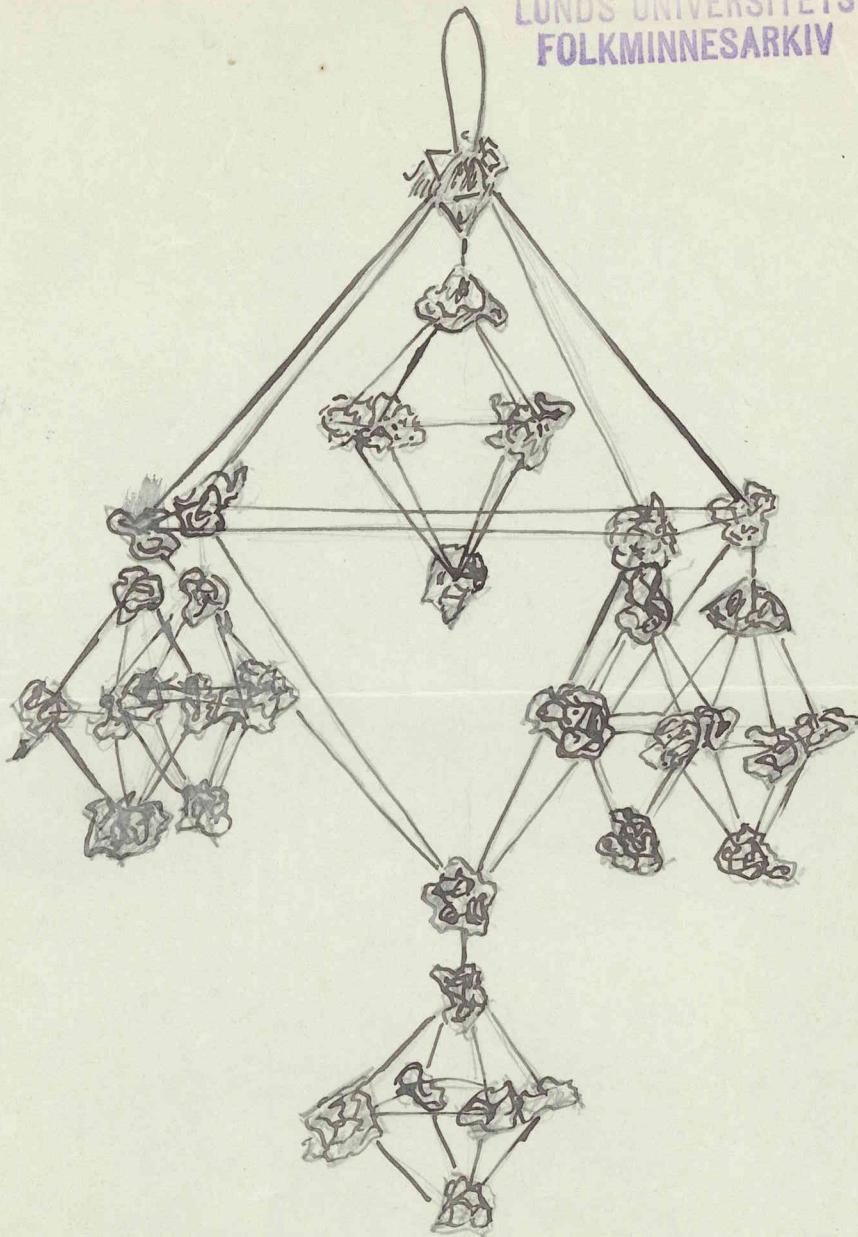
Röökklädd kvinna	11
Kläpppannan liggte sig själv, väcka frammaude	11
Havande kvinna	12
Efter bord och uavelstrång nedgräväs i fävskätte	12.
Brunnsängskvinna, ej oras inan kyrkotagningen	12
Utslag för barnet om badvattnet kastas ut.	12
Brudets, tvätt och bad atten o.s.v.	12
" spickorvar	12.
" avvändande	13
" skrämdes för näckan, "busen"	13
" leksaker	13
Första sommardagen	14.
När björklövsl är sora nees öon	14
God sinörlycka	14.
Kyrndelsmärs	14.
Första vårdagen	14.

Urbanees	14
Falbyg mässan afton	14.
Fråden och välfredagen	14.
Psikar.	14
Midsommarfirandeet.	15
Första höstdagen	15
Söndagsgryns	15
Göfart och fiske	15
Slakt.	16
Penningar.	16
Julseder.	18
Folkteos om förgörning	20.

2116

LUNDS UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

Bil. 16

1923.
Anne Nordberg

2116

LUND'S UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV"Elakt."

Den föreställningen och erfarenheten, att man kan "komma ut för elakt", är allom i dulestrukten känts. Detta är en åkomma av speciellt slag och icke att förblanda med andra sjukdomar. Den kan botaas av endast lekmän och kloka gammas; ty doktorer förståd sig inte på att bota den. "Elakt" kan taga ditte sate; vilken kroppsdel som helst; dock mest i form av nöslag och frullenas förena med kläda och fräs värk. Numera är man ju ej så läker för att en dylik åkomma är "elakt", men det kan ju ej skada att låta "läga det ända". Man går till den "kloka." Hon ställer till ett ångbad. Argan framkallas av upphettade stenar; en häntas från Göteborg, en "vrauposten", häntas från berget, och en uppgrävd ur jorden. Ibland har man med stor bekvärt nöjts hänta de kurande stenarna från nägot mittals ifrån liggande ställe, som den kloka hänta till och hale förförente för. Behandlingen varierar för övrigt. Man äugar eller skyker med torvor, varpa man far en stor mässingknappnål, som berört det djuka stället och gönnes den i en golvspringa eller under torvan i jorden.

Anmärkningstråt är, hur man trots sig kunna skydda sig mot detta onda genom elden. Har man tråttat sig och omedelbart därpå vill hålla ut bråttoret - nägot som man vis risk för elakt aldrig bli goda - så shall alltid dessfrinnan ett eldkol eller en brant nerläggas där. Dessa onda människor kanna dessutom "spä på" en elakt, och man darför bryder försiktigheten, att man, då man haft besök av någon tiden, kastar efter henne en dylik glödande projektil, när hon hunnit utan bron.

Aven breatus är mottaglig för sjukdomen. Kor trunna f. ex. drabbas av elakt, om man bär nymjölkkad mjölk, flottad för värter och vind, från latugården. Därför lägger mjölkernskan lock över stan, när hon bär in mjölken för att skydda från elakt den eller de kor, hon mjölkat.

I väret eller vinden sparas man såunda tillslagnelsen av mycket ont.

Q
2

Detta framgår också av bruket att säga: "Du velsinne oas" näs en vioelvind
för förbi eller över ens ägor. En form av elakt, som man benämner "alqblast"
kan, såsom namnet angiver, härliga sig av en sådan ord vindfläkt. Åkom-
man, som ateslutande berör huden, består i ett smärknaggt utslag, förenat
med kläda. Men liksom den kommit genom blast, så skall den även botas
med blast. Man fyller en flaska med vatten och går till närmaste öme
(som man dock ej bor vara besläktad med) samt läter honom med sin balg
pusta in några antetag i vattnet, varpå man med vattnet trättar det ylka
stallet, som därav ofelbart botas.

Aug. Nordström.

Västgöta
Västergötland
Nederluleå s:n

Ivar till frågeformulär II
av Axel Nordström, född i Nederluleå.

LUND'S UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

1. Om en huvudkrimma blir skramt bör hon skrämma sig att ta med handen åt ansiktet innan barnet då ofelbart får en "födelsefläck" på mässarande ställe.
26. I huvudet lades en eldhavand eftersom den var av en eller annan orsak var tröningen släckt, vilket man i alla händelser ej annat än i nödfall gjorde.
27. 28. Oförskilighet med badrummet har tue följt, att den som trättats eftersom hänt sig där, kan komma ut för "elakt", en åkommna som hämtecknas av rodnad, utslag eftersom man nu färgas med klaran eftersom svart värv.
35. Väggar bör ikke grön tom, ty då blir barnet "grinigt".
36. Vid besök i gården hos en barnsingskvinna vars barn lever bör den främmande alltid undfågnas med vägt, "plågs". Eljes kan den besökande "då a ve barnföttn" (= fara i väg med barnfötten) vilket förmödigen i Nederluleå är synonymt med talit om "bortbytning".
41. Efter döda syskon bör man ej uppklämma barnet innan det uppklämmas så kan dö' liksom det föregående.
45. Dopräntet har veterligen intet att med sig, hur och var det hällas bort.
50. För engelska sjukun har jorddragning eftersom bestyrkning med torr vart ej medel. "Elakt" har betecknats på samma sätt.
51. När barnet skulle vänjas av, bestyrk man bröst och brösträrkor med hår för att därmed rikta barnets ökkel och avsky.
52. Barnets kläder: londin, reiven, ejdiora, klestan, mossan.
 = linnen = reven = ejdiora = klen
 = tan Senare (istby linn o re) Tjäohlin, Lössläja, strampan
 = kjeten = livstycke
 med strumpelband över fotleven.

Vb
Märkblad å ty
Märkblad å m

26.11.07. p. 42. Ann. 1998

LUND'S UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

54. Barn skulle bringas att lyda genom att skrämmas med.
"Buen körn" (leioán) I brunnen dit dit e, var rödlist
lita den tittia, baddr "meckán", som "tog dem". Suppen värp-
te ris för den som var lat att läsa - det verkligen viser
inte att frågorna. Belönningar för bokflik var då själv.
Familj att typpen växte något gott, en sockerkaka, en skorpa
o.s.v. Eljes var belönningar i någon form mindre kan-
da. "Fick du några smörgås?" var en smidigt
fråga till den skvallran-
de, som gav vis handen, att smörgåsen hörde till kategorien be-
löningar. Liksom "fali kort" var en lätta för välförhållande:
en annan svarade.

Svar till frågorformulären III.

5. Ett av märkena, som före sänden togs och skulle sättas om
den blevande Skorden, var det s.k. "myrprovet". Det fungerade
så, att man i en myrstack med någon mercantilist satte ned
tre kippor. Sprungo där myronna högst ^{"angivelis"} på den först nedsatte
kippen, var detta en tecken på att tidig Skord varit väst, ty
hövdesbrana komme att rätta sig efter huren högt myronna
funno för gott att begiva sig, innan de vände åter. Så detta
sätt kunde man på kipporna avläsa om tidig, normal, eller
sen Skord varit att förvara för den året.

Rain och nederbörd blir det när tavolerna flyttas längst, när flugor
och "snålaf" (och mer än vanl. efterhängna), när "tvinten" (bofinken)
eller "reganrippa" (=hackspetten) flitigt läter höra sig,
när katun tuggar på grästräd, och när morgonroddaren är
praktfull. Måltid omspråket: Aftonroddad röcker nu
morgonroddad skräck i hatt.

Faslag, påsk och pingst.

1. Lördagens första intresse samlades kring ordet "stryk",
med vilket den inledes sedan aftonen förel. Då var det pojkar
som skulle vara spröjabbar. Försetta med dyrkor om det skulle
behövas göra de hänsynslöst fram för att komma in ty ^{de börd har gjut} Stryk
gavs först vis eller efter sängdags då flickorna gjut till sängs.
Dessa har dock ofta tagit sina försiktighetsåtgärder och

gömt sig på de mest sovratkomliga ställen : de höga myölk-skäppen, källaren eller under sangklostren o.s.v. Stundom berättas byns stinkor ha samlat sig i nägot gemensamt rum som pojkarne dock snart - togo kom för och de rankars det skyf i konsekutivform. Följande dag var dei flickornas tur men deras operationer var mindre vistgivande och planmässiga än samt avlopte mera stilisert.

På fettisdagen rankars det fel och bortre var riktigt försedd. Vöfflor och rän brakades därför och man hade ledigt hänt från givnalen bland tjänarna, sedan stan och lundgård blivit undanstöksar. Skidor och kickar skulle fram, ty fettisdagen var "rimmardagen"; då man uppsökte en närmare eller ifjärrare belägen "rimbacke", ju brautre dess leiture. Ofta avslutades fettisdag med balen.

27/11/6

LUND'S UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV6^y

Frågor om julseder o. dyl.

3. Sju förberedande arbeten för julen hörde att stoppa gris. Unorteknads minnes att därutöver förekom även det tregrenade (trögraincliosa?) att användas på sjöva julafön. Man bryggde och bakade. Därut glömde man ej de "sötsöpta" limparna (genomsnittsstorlek högst 2 à 2½ dm diameter, 6 à 7 cm tjockhet) som utövades till varje familjemedlem. Hööstens en slags högt värvas ostkaka som serverades som sista rätt vid kalashörna också churu ej alltid till julkosten. Den servantiga vedsticksbunten, upplagd under taket, fick ej salutas.

7 - 8 Halm på golvet i gultiden har mig veterligen ej förekommit bland julseaterna: örten. Endast sporadiskt förtäljas huvudet om en jögmästare: Rinn till de kringliga hänsynsfordelarne" bredd ut halm över hela golvet, som fick ligga kvar ända till nyår". Men jögmästaren var Norrköpingsbo och hade tagit sedan med sig förfatningen. I Skjulsmark (Röta s: n) förefanns man för någon mannsalder tillbaka den sedan att viro julströ betäckte golven med granrisberättaren konstaterar detta sättni något missinom.

10. För 30 à 40 år sedan var julgranen tänktigent okänd på landet enligt vad ej för upppresso förfråningar erfarit. En 75-årig fra Fredriksson Luleå-stadsberättaren dock, att du hon var mygget före c:a 55 år sedan hennes man alltid på julafön placerat en liten gran med hemstöpta gris bland julmaten på bordet. Bland stora stadspersoner var granen nog på modet tidigare än arbetarklassen.

14. Ingen julkarve har under fars och farfars dagar unntats smifaglarna ("kornsjövarna") vilka under skördens betraktelärs som bondens fiende. Städerna likväl undantogs förstås från denna regel.

16. Julbrasan, upptäckt av grova Stocklanders ända upp över rörgängarna, omtalas på sina ställen såsom obligatorisk även i Norrbotten, men någon tradition om dess betydelse är ej känd.

18. Bland allmogen har jag mig ej bekant någon s. k. doppardag än doppsa: grylan speciellt förekom, trots därfor att den redan visserligen ej hörde till vardags bruk men väl förekom sondaftigen och då till funktions (blövit=blöta) Man tar en stycke tunnbröds behandigt: en hämt och sliter med det: spadel av en kokand köttgryla eller i en avkok på

märgfettet bens en fläskstycke eller uppskakat i mjölle hålls det en ögonblick mere i spiset, varpå man drar upp det och lägger det i sin matskål eller sätter matträg, där man fastklamr en s.k. "gis" av smör från föregående dagas häring. Så rullar man med fingrarna ihop detta blöta brödet till en s.k. "linja" och berör eller stryker "gisen" därmed för att erhålla det nödiga smellet. Gisen smälter så smärtingom genom den upprepade bestrykningen och förstörrer. Nu lämna något skumme auses "sormigt" (svinaktigt) till blöta auses som en higglis mällis och är en knycket vanlig rätt.
 Rätten bjuds naturligtvis på julmorgon som alla sondagsmognar. Vad beträffar julafstrommällisen töre man kunnat säga att grötan var en vanlig rätt nämligenvis av hemgrön (korn). Övriga rätter varierade med fläsk och s.k. grynkorn.
 (Julfisk var okant på landsbygden, men man hade torkat fisk gädda abbome och mört, som lindgäddar kokades upp jämte poteter och potatis, den förstörda fisksorten då gevälvis på julkorv.)

21. En ingrediens, som måste vara i brödet, var "friska". Det var fiskningsämne till det bröd, som kallas "fiskibröd". Bakgummifick fisk i den bottensals, som bildades när hon hängde och tom hon förvarade i en flaskor. Efter dock tillsattes hon - och detta var vanligtvis bakningens en stycke av den fästa degen! Detta var det egentliga "frisket". Det kunde ligga så länge som häst utan att däri förlora sin fiskningskraft. Vi använder här man del degen förut: vatten, där del uppröjukades. Det blandades si: litet mjöl och fisk fasa. Den hela särdegen hördes i stora degen och fiskningsprocessen kom igång. Så tog man under varje bakning "friska" till en kommunde, och del talas om bondgummor, som på det sättet (fjälva hölls sig med sitt fiskämne. Förlorade man del av en eller annan anledning, fick man gå till grammen och linna. Det var för resten en mycket vanligt länsgods.

25. Under tiden från 1 dec. till jul- "julfastan" hörde man geva akt på skogen. Nedlyngdes dess grenar av gynnig snö under den tiden, skulle det betyra tunga åer för kommande sommar, liksom drivornas storlek under vintern: omvänt häste om korndrävens storlek.

33. Hjäringosar aro en företeelse av gamla datum
åsmustonen i staden och kulla närliggande byar besöktes ibland av
skedgossarna. Under sista 30 åren ha dock "inför" uppträtt
i byarna, tre till antalet föreställande de tre vise männen och
si Konung Herodes. Antalet inskränktes dock efter omständig-
heterna, så att även "Judas" med punge, som är obligatorisk
deltagare där i inräknas. Tävlinheten aro de iklädda
vita skjortor med pyramidformiga mössor av sockertoppa.
Perronet hämlesteknus av en krona på huvudet gjort
av guld- och silverpapper i "korsetform" över hjässan
och att jämte en annan av gossarna försedd med svärd.
Hjärrnan ca $\frac{1}{2}$ meter i genomskärning plägor vara gjort av en ston
med två spjalar med däremellan utspänt vit papper, vid-
bar uppstått på en släng och med en brinnande ljus inuti.

"Gördt aften, gördt aften var och en i sin stod, lejde de sin slung
medan Hjärrnan flitigt rörde omkring, "husbonde matmorr varer
lustig och glad." Därefter fortsätter: "Guds son aifödd: Betlehem
pi denne dag." ~~Sejgaad~~

varefter otta var. Judas passar på att gå omkring med pungen
och uppträda till kollekt, som beklins med klubbspaff.

"Haven tack, haven tack för den lunderliga shink.

Edur gära chau vara hos Gud i betank.

Haven tack, haven tack och godnatt!"

Di Judas blir utan, som det ibland inträffar, kan strofen
istället föranställas till: Haven tack och godnatt, tallarpark!"

Denna förmidlig reprise dock tröst sedan dörren slutits vid
avlägnandet. - Under en intermission: Singa korsa Herodes och
en av de vise männen svärden en klingorna, under det en
kortan dialog uppstår varpå de åter stårkas: bållar.

34. Julbock och julsovn, "jol schwein" hämmar man till
säsong besökande julgäster. Bröken var försedd med horn
och hade över sig en in- och uttvind fåll med en kepp fast-
gjort: två motstående hornen huvud- och svansändar, vinkas
hörelser dirigeras med mindre kärpar. Julbocken var
till utseendet snarlik en stor kalkon. Julsoven är

2116

LUNDS UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

9.

Ju exempelvis : Nedrälulin synonym med jul-
boken man på andra ställen ~~skapet~~ i såsom :
Råne är det en gubbe i pås med huden mössa, som är
boken fögatlig och tolkar hans åren.

Skokloster den 22/9 1918
Aug: Norström

Avisor.

Meddelare: Folkeskolläraren A. P. Holmgren,
Person, Nederluleå^{ra}, Norrbotten.

Gubben Segerstedt (Person) berättar:

Under barnföderkors huvudkalle tades under förlöseningen en psalmbok. Meddelaren hade en gång frågat den körna, som tjänstgjorde som barnmorska, vad detta skulle tjäna till, och fick till svaret, att ej betydde det något ont. Meddelaren hade sagt, att ej betydde det något godt, och därvid fick det bero utan ordare orsakade om saken.

Det skulle dock medföra ej. a., att barnet ej blev en "bortbyting". Om bortbytningen hade meddelaren och hans hustru hört omtalas:

Till en dag kom en "vandrare" och passerade därvid förbi en gubbe, som var sysselsatt med att lägga till en tråkubbe. På vandrarens fråga, vad han skulle använda den till, hade gubben svart, att ett barn skulle födas där i byn den dagen, och det skulle han byta sig till. Vandraren hade därvid begivit sig till den gården, där förlöseningen skedde och rakt av trängt sig på den där för att få vara i närheten av barnet. Under natten, när något hänt hördes, hade vandraren gått fram till barnet och bedit, att Gud skulle välsigna det. Därvid hade det blivit ett valdfigt råmål och tråkabben kommit inikastad genom dörren och en rost sagt: "När alla andra äggo, hade även du kunnat tiga." Något bortbytte av barnet kunde dock därvid ej ske. (Vad som menas med bortbytninga, är väl allmänt känt.)

Då körna hade kalvat gjordes en liten krans av hoporides halv. Stände vid korns huvud, hade de ett blass av torra stickor och låto eldslägar flamma genom kransen. Detta skulle medföra lycka och skydda kon från allt ont. Andra plagade fara ränt kon och under hennes med det brinnande stickblosset utan att använda någon halukrana. Resultatet skulle dock för konna bli dödsmanna i båda fallen.

Meddelaren hade sett en gummia, som var yttrestr man om att lära en tråspå i myjölkskapit för att få god myjölk (i skt "fil"). Hennes soner, som ansågo det vara oidskogelse, plagade då och då kon att bort den. Men hon var lika tragen i att lägga dit en ug.

Så meddelaren tjänade i Tivedbyn (Nederluleå^{ra}) i s. k. Orkgården hade hustrum den, som var född i Bränsön (N. Luleå^{ra}), östra

lat. att vid något av Brändöns fisklagen hade det plägat inträffa, att då och då rödklädd folk kommit seglade förbi. På tillrop, om vilka de varo, hade de alltid svaret, att de tukörde de olyckliga barnen. Vid de tillfällen, då dessa orsakade sig, var all fiskefånget omöjlig. Avgummans berättelse hade det framgått, att med de "olyckliga barnen" skulle menas de osaliga mänskorna.

I samma gård (Orkgården) hade det egendomliga inträffat, att gång efter annan vattenkaret i ladugården varit tömt på morgonen, thutu det blivit fyllt på aftonen. Juga spås efter vatten hade kvarat attträffas, och husmoder hade ej givit ord, att det skulle rinnas. Meddelaren var dock saker på, att det plägade ske.

I samma gårds plägade även ske att i sk. mellanstugan, där ett skipp stod, i vilket förvarades gården rikliga forråd av silversaker, rummet bland silverkedjor hördes i nägrändsåle rum, utan att någon mänsklig framts i mellanstugan. Detta skrämtande var så vanligt, att ingen faste sig vid hujet.

En morbror till gamla fra Tegelsteds plägade metta och få nötklädd fångest. Men då en rödkladd konina kom seglade förbi, då var det slut med fångsten. Något av metta skulle da kastas åt henne. Varför meddelen skulle kastas, då fångsten blev slut, kunde han dock ej uppgeva, säröda det ej var, för att ej fångsten vid nästa resa skulle utblivja.

(Den rödklätta koninan måtte dock nu ha haft upphört med sina segelturer. Trotsju har hon i natiden alltför stor konkurrens i rökt. Jag har aldrig haft nöjet att träffa hennes näs. Skrivarens ann.)

I Ångesbyn (N-Lulea sn) skedde i en gård, att kaffepannan, som stod på spisillkransen, hell varigt tyfte och lutade sig, som då man slår ur hennu i en kopp, och sedan åkter sig tillböring. Den, som var inne i rummet, då detta skedde, hade gjort ställets ägarinna uppmärksam på handelsen och då fatt till var: "ja, vanta, det kommer väl snart någon, som ska ha hava ur pannan." En kort stund därefter kom hennes dotter, som tjänade i Gällivik, hem på besök utan att någon förit det åt något om besöket.

Person den 6 jan. 1918.

A. F. Holmgren.

Svar till frågeformulär II.

3. Den havande kvinnan bor årta sig från tyngre arbete (varum o. s.j.). Hon bor ej delta i svepande av lik.

11. Efterdöden får ej komma i väder; den nedgrävdes i "dagården i en fäkkatte". Navelsträngen bor grämas.

16. Junan basnungs kvinnan kyrkotagits - (bruket förfom regel, numera utörd), både hon ej oras emer "gå ut bland folk", på bjudningar o. s.j.

19. Nej:

27. Om badvattnet kommer i väder, får barnet atslag.

28. Försiktighetsmåttet ristagas, så länge barnet är spätt.

30. Dörrarna till badrummet borå hållas stängda - enligt uppgift endast för att förekomma uppkomsten av drag.

31. Badvattnet får ej släs ut "i väder". Det bares ut i ladugården. I vattnet kastas ett eldkål, för att ört "ej" skall komma i det.

33. Barnets tröjk får ej törkas utanhus.

34. Somliga klippte bort den första beharingen (kackeln) "på barnets huvud. Andra åter läto den vötas bort.

35. "Tomorragan" får man ej röra.

36. Om en frammeende kommer in olagligt, kunnar barnet bli bortbytta, vilket definieras ungefär så: "de blir ejest än vanliga barn."

37. Efter dopet kunnar barnen ej bli bortbytta.

39. Släkten togs först vid namngivning och val av faderns.

41. Enligt uppgift sökte man icke undvika att uppkalla barnet efter annan levande personer. Ejest var det vanligt att "kalla igen de gamla" (farfar farfar och - mor, så morfar och - mor).

43. Barnet tröjs genom dopet säkerställ mot onda makter.

48. "Engelska gjukan" bolas med "ris"- smörjung (gänges).

"Röda ögon": bröstmjölk dröppas i barnets ögon.

Födelsemasken borttagas genom att droppa vaccin på dem.

"Skorr" i anslutet: trattning med skum av mjölken från en vit ko.

"Borst": om barnet blir oroligt och kinkigt, gnides det

mellan axlarna antingen med bröstmjölk eller vetemjölk och sirap. Då
frankomma där stora strata hår, "borst", som avlägsnas. Sedan blir
barnet beskedligt igen.

51. Tiden för barnets arranžande varierade mellan 9 mån. och
> 2 år. 1 år var den vanliga tiden. — Då ett barn, som länge fått dr.,
skulle arranžeras, strok modern kol på bösten, för att barnet skulle
rygga tillbaka. Förfaringsvässel kallades att "kola".

54. Barnen strändes för nacken, "bulen", en gubbe, som skulle
"komma och ta dem".

55. De traditionella leksakerna var för gossarna hästar, för
flickorna dockor. Skallror för småbarnen av mera säregen typ, hemjor-
da ar tra', förekommo även.

Ovanstående uppgifter ha lämnats av

Fr. Cajsa Brita Lindfors, Björkbacka, S. Sunderbyn. (* 1847)

Västerbottens
Folkuniversitet
Sommarläsning
I Norrbotten

21116 Prof. Åke Nordberg 144

III. Vårhalvåret.

1. *Urbanus* (25 maj) - den första sommardagen.
2. "Säom en gammal regel har det varit brukligt, att sanningen skall verketas halften före och den andra halften efter *Urbanus*. Nu för tiden är det emellertid så, att man oftast se till, om jorden är mogen för sådd, oavsett om detta inträffar en vecka före eller efter nämnda dag". (Notis i *Norrbottnens-Kuriren* härom året). - "När björkklovet är som mosen, då är tiden att såd".
3. *God smörlycka* troddes följa av "varåns träd", en gul småsvamp, som angriper markstöta, om denne anträffades i "halbbaren" o. s. - "Så i pålsen, skara i sarken".

4. *Ulf kyneldsmärs* vänder sig björnen i idek, då han halva vintern gått, då är koma till halften upphöjde.

Mattklas: takdroppet räcker att tippen att dricka. Sägs vara första vändagen.

Urbanus: som väderlekten är på förmiddagen av denna dag, så blir den under färsommaren, som på eftermiddagen eftersommarens. — Som oron vänts, förbindes björnen vinterlejen ej med hattet utan med *Kyneldsmärs*.

5. Eldar förekomma endast *Valborgsmässan*, och detta bruk torde vara införst på senare tider. Enligt uppgift av fru Lindfors (se II!) förekommo de ej i hennes barndom.

6. Tranan kommer ej likt uppsta tidigt som till *Ulfsträdagen*. — "När tranan kommer, sitter aran under vingen."

7. Dagen firas med vaffelbakt ("vaffeldagen").

8. Av lekar var följande karakteristiska: springa anklet och "bla boll" (anne gangse). — Dessutom var följande långt mer vanliga och kända än nuftiden: "*Kasta stjälks grubb*": Man stoppte sig blyslantar. Dessa kastades på 4-5 m. i avstånd mot en grop, och det gällde att komma så nära som möjligt. Som vinst satte man upp knappnålars (därvides mer värdefulla tingestas). - Fr den gangse leken med stenkalar.

Lägga näl: I den knutna näden tog man en knappnål. Med spelaren skulle lägga sin knappnål samma sätt, med knappen åt samma håll. Om han lyckades fåck han den andres ("knappas (-t)"), i annat fall förlorade han sin egen ("tappas (-t)") eller "skaffördes".

Att munka roade förr även den svenska angolmen, som på världen plagade sitta lag om lag och i timtal underhålla sig därmed. — 5 stenar användes,

och det gällde att kasta upp dessa och singla med dem för att vid nedfallen åka uppfånga dem. Detta skedde i flera variationer eller omgångar. Dessa kallades: en och en, två och två, tre och en, alltsammans, flicken, skiken, tullen, halv-tjuven, "njupen" (= nypsen), helbjörnen.

Någon firning an 1:a maj i övrigt ej bekant. Undermossorna togas av, och dagen användes till lek och glam.

22. Midsummas firades förr ej med s. k. majstånger, utan ungdomen märkte sig med uppförande av "lökkojor", där de tillbragte sin fridag. Där bjöds på kaffe och leckes (t. a. "slä plätt" och "två slä den tredje") [Enf. fra Lindfors.] — När faboden förr föreläggen på året berökte och man hade någon med sig, som aldrig varit där förrut, var det red att resa en hög gran framför faboden. Denna var arkosital, så när som på en ärm, som skulle peka mot den aykomma hem. Dessutom laminerades en rustka i toppen. Den sa° utmärkta skulle nu göra kalas för de öringa. — Stången i fråga kallas "honisong".

Som första höstdag räknas den 12. aug., då löken bör tagas upp. Efter den 27. aug. bör man ej buda (kalerten) i vallnet. "Ölle 129. juli kastas förra kalerten i vallnet."

Fastlagsen o. s. o.

1. "Fettisdagsris": förr brukligt. Natten före fettisdagen skulle gossearna ha styrk. Riset laminerades kvar med ett vittbandet strumpband. Natten efter var det flickornas tur. Hela natten på gick jakten och risandet, vilket sedan torde varit ganska härligt.

Torsdagen i fettisdagsveckan kallas bensdagen (enf. uppgift skulle namnet härröra därav, att benen från fettisdagen nu användes vid matthållet).

Gjort och fiske.

7. Fiskmäisen tar sig in över land vid storm. "När ej röras", blir det annat väder. "Stormfisken" (snarlik men mindre än stormfisken) hoppas vid storm på fiskorna.

Historande uppgifter härrör där ej annolanda uppgivs, nämligen från Nils Johan Wikström, grosshandlare, f. 1853 23/2 (i Örebro), inflyttad till Nederluleå och Luleå gamla stads säsön yngling.

Slakt m.m.

1. Till festidagen borde man om möjligt slakta.
2. Slakten utfördes av husek egen folk. Hustruorden hade den mest slakten om hand; hon kunde t.o.m. slakta kor.
3. Y. Folgäktligen & triämpligt.
4. Utöf sjärens märkning kastades det bortskurna i en kätte.
5. Rökades åt rönen eller kastades bort.
6. Får fläddes utan kniv, ej kalvar o.s. Da var och en var sin egen slaktare, sades om den askicklige blott: da blir aldrig någon slaktare.
7. Man brukade varna barnen att gå till en granngård och taia ett "romodrag." (synonymt m. "ramperacka").
8. Bespel och knivskaff, bindnål m.m. förberedigades av slakthjälvens ben (de sisthamnda av sibben från kors). Knivskedas fick man av gäddben. — Av människohår stickades vantar som emedan de kallade fastbra, användes vid brunnshinkning.
9. Barn blef ar nyslaklade kreatur dräckes och drickes måhända an, för att man skulle bli frisk och röd. Den som ville bli fri från mörkrädsla skulle bifa i de muskelpartier, där det nyckte efter slaktket (periartikala rörelser c.d.s.). Havarande korningar borde ej närvara vid slakt.
10. Av korgomashorn fick man kor- och kopp Horn.
11. Korren kryddades med "mörte" (storkar och paloriserad krossmynta).
12. Hustruna gavrades hemma. Därvid användes barkar gran, salg och ärder "gräal".
13. Slaktplatsen — ladugårdssvalen (lägårdsluren "(= läderluff) — trotsades endast, så att kreaturen ej skulle få nosa i blodet, ty da låto de illa".
14. Ut slaktar större djur skickades smakbitar till grannarna i större utsträckning, än vad som numera är fallet. — "Slaktgillen" omtalas ej.

Pengar m.m.

1. Penningstrumpor, -skon och -kudtar omtalas. För tillverkades "penningborrás" av hela kattskinn, som hopsyddes vid ben o.a. öppningar utom en stamnel "penningkatta" synes även ha använts om "bördar" av tyg med passar åt sidorna och öppning i mitten.
2. Att spotta torde varit vanligt. — Efter en taggare som laminerat husek i vredesmod, skulle man kasta eld, för att han ej skulle dra olycka över dess

invändare.

5. 6. 7. Att hitta pengar båda lycka. Om man faller en stant i golvet, får man mera pengar. Att drömma om "vita" pengar är förfarligt". "Blankas" (specie-riksdalras) är lyckoslantar.

9. Därom gä mänga bestyrke, och detta räkt vanligt an i dag. — Enf. J. J. Sundling, jämmedeman i S. Sunderbyn, Nederluleå s:u f. hittades i ett hus, som förra hört till lands hovringsbostaden där (finnska brugts tis; landshövding Ekberg) i "röset" (takets nypn) från denna tis. Då huset i vana dagar flyttades, lade man dit mynt från nuvarande tid. — Kricksilver brukade grävas ned i ladugården eller placeras över dörren etc. Sås anbragtes även bl. a. psalmbaksblad — Gudvord skulle avranda trolldom — men almanacksblad fungo ofta som samma tjänst — allt som var tryckt var "Guds ord". — Snaror hängdes ihånd upp där för att "snäja maran", sundom gamla lis, knivs eller annat stål. — Vid "olycka i lägen" trökallades (fr. Lindfors, Björkbacka) en gång för länge sedan en klok gammal från Ulby, Övre Uleårs s:u. Under den ifråga varande kon nedgrävdes guld, som skrapades från en ring, en silverstant samt koppar (eller mässing) för att "muta jordgumman".

10. Att kasta en stant - eller stålforemål - i sjön vid segling har varit vanligt.

11. Ej bekant. Däremot standom en kopp e. s.

14. I stenhagan o. s. brukade man gömma sina pengar, om orringarna ej borde få reda på dem. (Exempel ha anförs bl. a. från Braudö, Nederluleå s:u).

16. I Enås, Nederluleå s:u, hade en borde gjort sina pengar genom att gräva ner dem i ladugården. När han död, visade han sig utanför stugföreträdet för ånkan i en don och omtalade, var pengarna var att finna.

Historiade upplysningar härrör i allt väsentlighet från Cajsa Brita Lindfors, Björkbacka, Nederluleå s:u (se II:')

Julseder o. s.

2. "Om Andens braska, skall jul släcka" (och vice versa).

3. Bryggd skedde ofta vid jul. Skal fick man från kon som mältades. Kemmena.
Slakt skedde ej obligatoriskt till jul (ifr IV!).

Fjässtöpning skedde vid jul för hela året. Däck berodde många naturligen
nämnd på trädgången på talg. — I ladugården användes Gävredstickor ("tygsare") i
särskilda hälkar; omhluas fick den äppna speciella vanliga lamina Gas till husbehov.
Lampor brukade begagnas först för ca 50 år sedan. — Vid jul stopptes åt barnen
Tregnade Gas, "tresekafias", även kallade "julbockar".

Bad var aldrig red till jul speciellt. Man tvättade sig bara ordentligt i
ladugården.

Dagen för julaffton ("julaffsdagen") fick man ej ta befattning med annat
än petigare inomhusgöromål. (Likaså skärtorsdag.)

6. Julhelgen började med julaffsonsdagen och slutade med dagen efter
jul, tredjedagen. Sistnämnda dag firades av ungdomen med dans i stora salar
någonstads i byn (likaså tredjedag park och fettisdagen).

7. Förrom breddes råghalm över hela golvet. Fr. Lindfors, Björkbacka,
Nederluleå s:s (see II!) minns ej ha sett detta brukas annat än i Piteå lands-
församling, då hon som barn följt sin far dit. Därmed brukade man då förtiden i
Nederluleå s:s breda grans ("grändor") antingen över hela golvet eller i matt-
form fram mot spisen och längs väggarna. [När familjen över vintern flytt-
tade ut ur vinterbostaden till "bagarstugan", brukade man störa en av fönstren ("slags")
väggarna i samma rum. Detta ombyttes varje vecka.] Samtliga dessa sedvanor
torde ha upphört för ca 50 år sedan.

9. Takkrönor förfärdigades av råghalm och pryddes med klutars av
lyspunktygsarter. De uppsatte vid julen och kunde få sitta ut och in.

Detta bruk torde även ledes ha upphört för ca 50 år sen. — De olika avdelningarna
kallas "hus" (6 mindre + 1 större). — En skiss bifogas (bil. 1.). Efter
modell, förfärdigas av fr. Lindfors.

[Av halm förfärdigades även "halmskrällor" (-hattar, barettklinande).
Dessa användes av korinfolket under slätter och skörd i st. f. de varmare och mer
årliggande "hilkorna" (halsdukarna).]

10. För 40 år sedan började någon enda av landsbefolkningen anordna
det julgran. Bland herrskapserna törde bruket även tidigare varit gängse.

14. Julkarvar ha kommit i bruk först på vissa tider.

17. Julbordet var knappaft festligare än vid många andra tillfällen. Duk på bordet brukades ej. Bordet avdukades omedelbart.

18. Frukost: "blöta" (motiverande "oppa i grifan").

Middag: köttsoppa (tref. omvälvande med "rotssoppa" (variskonsoppa o.s.v.)).

Krämvarv: (hemmalets) komgrynsgröt (risgryn fört på senare tiden). Socker och kanel brukades ej däröre. - Matadringen skilde sig tydligt ifråga från den på helgdagar i övrigt.

20. Håda dessa bruk är av en senare tiakonst.

21. Baket: råglimpa, skräddkaka, mjakkaka (avskräck), råg- och komjöl blandat. Vettnejol användes ej (famus- euf. uppgrift - trälgen ej att köpa) förrän för ca 50 år sedan. Men detta bakades ej nödvändigtvis till jul, men det skulle finnas att tinga vid denna högtid. - Julhogar - ålmästare på landet - ej vanliga.

23. Barken äpplen eller nötter förekommo.

27. Nyåret började firas först på sena tiden.

30. Att duka åt de döde var - euf. uppgrift - förförd red (om vid jul?)

33. Hängossas gingo omkring i kyrkbyn (Dalea gamla kyrkby redan för 60-70 år sedan. Därpå har bruket spritts utåt vackenen. Det tingick i alla angefar som nu i denna trakt. - För övrigt är den stora rollen Kyrkbyn spelat och allt jämt spelar - vid landebornas jultidig varit starkt beaktande. Såsom en av de mest besökta kyrkhelgena - dock visar frekvensen tendens att avtaga - , för julen borden var från hemmen till häns deras "kyrkstolar" i kyrkbyn, där de stanna snart sagt hela helgen igenom. Att julfirandet under sådana förhållanden blivit mindre ceremoniell och särskilt - ejdest framhåller fru Lindfors ex. - visar gärna, huruvida det då förfäder var "nyckel till ceremonier" än man - är ej svårt att förstå, då man viser hemmets stora roll i vikt (julfirande och betänker längdordheten och den vanliga rätt primitiva förhållandena i dessa kyrkstolar).

36. Julkloppar kommo i bruk först för 40-45 år sedan. Da förekommo de ännu blott i någon enda familj. De började sätta julgåvor till tjänstefolket.

37. "Djungondagknut" dansas julen ut"; Knut-dagen firades med dans.

38. Danser: "alla längst tillbaka": miljett och polska.

sedan: vals, "polskett", kadrilj, "engelsk", fransås.

Danslekar: "Öppen står den förborgade lunka" / motivas. "Bro, bro bränna"; "ännu gångsej", "Jungfrun hon går i ringen" (ännu gångsej), "Stekta karas, görbla svin" (namera ej förekommande) m. fl. Trälgen är de flesta, som ännu le-

kas, av någon ålder.

Lekar: Sittande och springande blandstock. "Haga salt." "Liten lever än" (nuvarande ej gängse), "Gömma ringen", "Säga lärft", "Kasta vart" (ej vederigen num. gängse).

"Spisen flyttar" (utdöd): ett i ämforemal uppträdde; det blev glödhet och brändes. Så fick en i "lekarn" omröras gå ut, och man lovade, att om ej spisen varit flyttad, då han kom in igen, skulle han få slå en med jämförnealed. Han brände sig därvid på detta och kunde ej utföra straffdömen.

Upplysningsas huvudsakligen av Krista Cajsa Lindfors (se II:1)

Tolkte om förgöring o. d.

Bosör förgöras, om man dötar en orm, gräver ner den i jorden, så nagra rådeskom över dess huvud, läter dem gå i ax och sedan bär konen på sig. Då kan man förståndas jaktlycka. Men om skytten före laddningen lägger ett kom av likgiltigt slag i bosspigan, göras kornens kraft onödlig.

Tolk förgöras på följande sätt (Ranea° s.). En kopparslant läggs i munnen på en död i häns grav ale på kyrkogården. Detta sker under ossa, ej bekranta signier. Slanten lägges i orn. d. och ges in "bealigt." Den som förgjorts, blir "takig", vilket ju är helt naturligt ("likgiltet" = inveckat).

Elakt: tron på elakt är synnerligen gängse. Somliga männen kan ha förmågan att genom besvärjelse o. d. göra andra elakt. Andra kunnar taga för elakt, komma koma astriros, när de "dötrivas" och ej vila gå hem. De besvärjelser, som rådet legen harfar användas eller åtnemtione används, är svåraktiga.

Här lämnade fragmentariska upplysningar ha manligen meddelats av olika angivna personer - enstaka meddelanden dessutom, ej. a. av Karl Nilsson, hemmansägare i S. Sunderbyn, Nederluleå socken - och upptecknats av underdecknad.

Underdecknad har även intalat följande för rådet intresserade Tolk-skollärare, Aug. Nordström i Stockholmstäden (adr. Luleå), A. F. Holmgren i Person, brygg i Nederluleå, samt O. Wennberg i Arby, Örträsk socken, vilka borat uppteckna, vad de känner till eller kunnat få reda på.

Luleå gamla Stad d. 17.10.1918.

Amer Nordberg.

21.11.6

LUNDS UNIVERSITETS
FOLKMINNESARKIV

Folkminnesföreningens

Docenten Herr C. W. von Sydow, Lund.

Medföljande upplysningar om ledar och bruk; Nederluleå socken
(Norrbottens län), skiltevis; auslutning till Folkminnesföreningens frå-
geformulär, insamlades redan år 1918 av en min därvarande lärares vid
Luleå h. a. läroverk, men användet har tyvärr råkat bli avglomt,
tycks det, ty de ha nyfligen av en läroverkets lärares återlämnats till
mig.

Gammelstad den januari 1923.

Högtidsfullt
Arne Norberg,
fil. stud.

En liten uppsats är en av meddelarna, som tryckts i Norrbottens Musei-
föreningens meddelanden, synes möjlig att ha en del utöver det av honom
lämnade "soaret", bifogas.